

Draginja Ramadanski

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
∴ mimaram@cablenet.rs

NOSCE TE IPSAM

Az emlékkönyv poétikája

Poetic of a Memory Book

Az emlékkönyv, mint egyedülálló poligenetikus kézirat, az emberi és interkulturális viszonyok értékes dokumentuma. A zenta-felsőhegyi Tóth Erzsébet emlékkönyvébe egy évtizeden át (1941-től 1956-ig) íródtak bejegyzések szülőhelyén, illetve újvidéki gimnáziumi éve alatt, amikor zárdában lakott. Bejegyzések származnak száműzetésük idejéből is, amelyet – feltehetően édesanyjával – Boszniában töltött.

Az emlékkönyvet elsősorban tulajdonosa női kisugárzása jellemzi, s – műfaji karakterisztikái értelmében – a baráti és szerelmi vallomások helye. A több mint tíz nyelven íródott mintegy száz bejegyzés egyértelműen tükrözi a nemi, a korosztálybeli és etnikai hovatartozás jellemzőit. Ezért imagológiai tartalmuk kétségtelen.

Az emlékkönyv egyfajta áltörténelmi „képet vetít” (naiv módon közvetíti az aktuális valóságot, ami a második világháború volt), ugyanakkor erős, utalásos eszkatológiai vonatkozások is jellemzik. Pacifista szemlélete miatt a politikai és a statisztikai tények elmozdulnak a valóság talajáról – a szubjektív szempont győz az objektív nézőpont felett.

Az írott kommunikációnak más hagyományos formáival (üdvözlések, jókívánások, részvétnyilvánítások) szemben közhelyei nem ridegek, és lehetőséget adnak egyéni színezetű üzenetek megformálására. Az emlékkönyv a kulturális „másság” raktára – ellentétes nemzeti, nemi, generációs mítoszokkal és sztereotípiákkal.

Kulcsszavak: emlékkönyv, műfaj, imagológia, nemzeti/nemi/generációs mítoszok

A *silva rerum, memorabilia personalia, Stambuch, vagy Friendship scrapbook* néven ismert emlékkönyv-jelenség nagy múltra tekint vissza, egészen a nők társadalmi emancipációjának kezdetéig. Fejlődéstörténeti és egyed-fejlődési szempontból nézve ezek mindig zsenge évek, a felnőttek világába való beavatás időszakát jelzik, amikor mindenholnan érkeznek a gyengéd elismerések és figyelmeztetések.

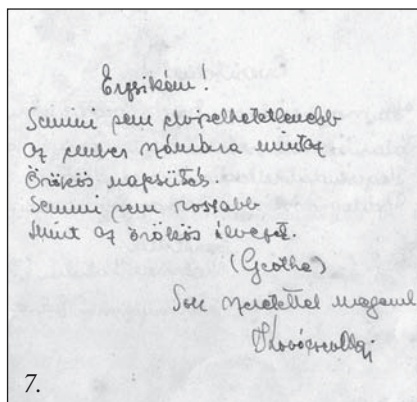
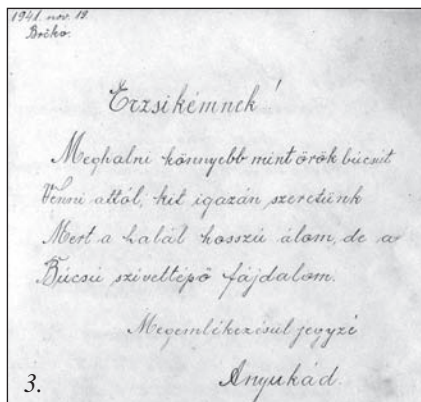
Az emlékkönyvnek többé-kevésbé kialakult felépítése van: baráti megszólítás, üzenet, a megírás helye és ideje, alkalmi aláírás. Az emlékkönyv-diskurzus lényeges jellemzője a régebbi, klasszikus minták követése; tetten érhető az ismétlődés, valamint az emlékkönyvből emlékkönyvbe történő vándorlás. Az emlékkönyv-poétika alapjait voltaképpen a hangnem és az ikonográfia vég nél-

küli újraíródása jelenti. Az érzelmek bátor megfogalmazása, a frivol, akárcsak a túlzott bizalmaskodás – nem szokványos. Nincs helye a sértődöttségnek, a féltékenységnek, a szemrehányásnak, mert korlátozott a bíráló szabadsága. Ezek félhivatalos üzenetek az örökkévalóságnak, s nem intim megnyilatkozások. A *déjà vu* megszokott, kimért mivoltának jelenléte – örömet okoz a szemnek. Fontos ilyen vagy olyan módon bekapcsolódni a „korlátolt felelősségű” szelektív baráti körbe. Innen az önlemondás alapú kokettálás („a Nomen Nescio emlékére”), a perifrasztikus aláírások meg az önironizáló meghatározások.

Esztétikai jellegű tény-e a leány-életrajz, lehet-e történelmi forrás-jellege mint valós társadalom-lélektani tények halmazának, jelenthet-e tanúságtételt vagy csupán látványos, illendő formát képvisel? Vajon az őszinteség kategóriája működik itt, vagy a klisék sokszorosítása? Egy dolog biztos – az életrajz az adott kor eminens nő-tükröződése, függetlenül attól, hogy a kor mennyire maszkulin jellegű, s hogy milyen méretű a maszkulinizáció. Mindenesetre, a leány-életrajz mint poligenetikus és egyedi kéziratnak releváns antropológiai és kulturológiai nyom-értéke van interperszonális és interkulturális értelemben. Az életrajz voltaképpen nem más, mint a kulturális másság tárháza (konfliktus nélküli nemzeti, nemi, nemzedéki stb. mítoszokkal és sztereotípiákkal) – egy lehetséges, jobb emberiség képe. Sőt, nemcsak képe, imágója, hanem záloga is.

Az életrajzszövegekkel, valamint az érzékelhető minőséggel megírt, megrajzolt, *önmaga* jelölte papírral való kapcsolat nyomán érthetővé válik, hogy ez egy *önmagáért* való kézirat a jin és jang kalligrafikusan egyesített elemeivel. Az életrajz típusformája ellenére is mindig egyedi. Több év után az életrajz-élmény a tapintás tapasztalatán meg az értékes összetevőivel való találkozáson alapszik, nem pedig a szemantikus struktúrák értékelésén, noha e határ is átléphető figyelmes olvasással. Természetesen ne várjunk expresszív csodákat (irodalmi gyöngyszemeket végképp ne¹). Nem is annyira az eredményről van itt szó, hanem a felismerhető (és megsemmisíthetetlen) szándékról. Ezért az életrajz jelenléte családi könyvtárunk kötetei között egy kissé mindig kísérteties, akárcsak az emberi koponya az alkimista asztalán. A közismert intés szelleme azonban mindig ott lebeg felettünk: memento mori. Az életrajzoknak a valósággal való határát nehéz megvonni: mindenekelőtt az áttetsző külső burkolatának titokzatosságában való élvezetet kínálja (BERLEANT 1964: 185–192).

¹ Puskin bejegyzései a fővárosi szépségek albumaiban antologikus versszakok hírére tettek szert, bekerültek egybegyűjtött műveibe, azon személy nevét is dicsőítve, akihez sorait intézte. Lermontov viszont gyakran misztifikálta az életrajzok zsánerét, s olyan, a cinikus dandy keserűségével átítatott verseket írt, amelyek utánozták az albumok poétikáját...

Az emlékkönyvekben gyakoriak a *decoupage ephemera*-típusú betétek (szárított virág, szalagok, hajtincsek, lapkivágások, levelek, képeslapok, címkék, meghívók, aprónyomtatványok stb.) mint a határtalan transzformáció terei az egyén és a Másik között, többszörösen sokszorosított infra-objektívizáció a saját stílusával és szemióziséval – amely kumulatív élményhez vezet. Azon jelentésekről van szó, amelyeket Duchamp *Inframince* fogalma fed. Ezek a vágy kimondottan puhán és aprólékosan megformált objektumai, a nemlineáris narratíva mellérendelt fragmentumai segítségével, az ujjlenyomatokkal (a lapozás nyomaival) s a patina tagadhatatlan jelenlétével egyetemben. Az anyag gazdag és összetett nyelvezete ez, többérvű tapasztalatra való felhívás s az érintés értelmezése (MONTAGU 1986: 73).

Az emlékkönyv aurája az idők során sérthetetlen maradt, sőt mi több, az idő múltával növekedett. A többnyire kurzív, néha idegen nyelvű és olvashatlan szövegeknek magas státusuk van az emlékkönyv-recepcióban: már azzal, hogy emlékkönyvben vannak, sejteni lehet, hogy jóindulatúak, s hogy üzenetük ajánló, emlékkönyvszerű. Az emberi viszonyosság nyomai – Mnemosyne jegyében – tartósak mint a dísz, mint a hieroglifa, vagy mint egy egyszerű motívum a feledhetlenség pajzsdíszén. Ha hinni lehet Roland Barthes-nak, „minél nehezebben olvasható a levél, annál személyesebbnek tekintik” (BAPT 2010: 33).²

Az emlékkönyv evokatív értéke igen jelentős. Feltételezi a hosszú ideig tartó őrzést, hibernációt és a több év utáni újbóli találkozásokat. Egy friss bejegyzés:

² A mai fiatalság számára az írás reverzibilis, egy pillanat alatt kitörölhető, az elektronikus alap beissza változtatás nélkül, vizuális grafizmus, amely átengedi magát a megsemmisítésnek, anélkül, hogy az alapot bármilyen kár érné (OCOJIA 2010: 21). Az emlékkönyv szerepét átvették az emlékek digitális hordozói, a facebook és a közösségi háló más formái. A lakat és a kulcs szerepét a jelszó és a felhasználónév veszi át. Ily módon biztosított a beavatottak körének exkluzivitása...

zés után gyorsan becsukják, s másnak adják afféle mentális stafétaként. Mindenekelőtt találkozás a személy korábbi identitásával, amely elképzelhetetlen a Másikból való visszatükröződés nélkül. Mindezeknek a jelentéseggyütteseknek közvetítésével alakul ki a portrénk, jut kifejezésre emberi kapacitásunk, s egyenesen igazolást nyer szociális értékünk. Annak, akinek nincsenek barátai, emlékkönyve sem lehet. Az a személy, akinek számos, egyedi bejegyzést szentelnek – az Idő színe előtt értékesebb.

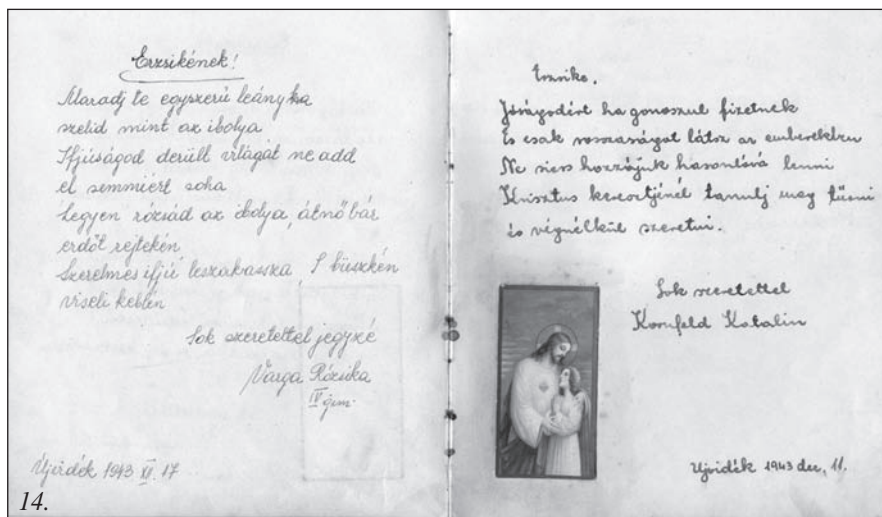
Átlapoztuk Tóth Erzsébet emlékkönyvét, amelyben több mint egy évtized bejegyzései vannak (1941–1956) zentai iskoláztatása meg újvidéki gimnazista éveit idejéből, amikor zárdában lakott, valamint amikor egy ideig száműzetésben, valószínűleg édesanyjával együtt Boszniában (Brčko) élt. Erről két bejegyzés alapján tudunk (3). Mind a kettő november 19-én íródott, Szent Erzsébet napján. Árpád-házi Szent Erzsébet az özvegyek és az árvák védőszentje. Erzsébet nevéhez fűződik az úgynevezett „rózsacsoda”. Ezért ábrázolása többnyire rózsával telt kötetben vagy kosárral történik...

Az emlékkönyvet mindenekelőtt tulajdonosának női karizmája jellemzi, amelynek műfaji szabályai szerint „joga volt” a többszörös barátság megnyilvánulásaira. Az emlékkönyvi bejegyzésekben, amelyekből mintegy száz található tíz-egynéhány nyelven és írásmódban (magyarul, németül, szerbül, horvátul, bosnyákul, csehül, szlovénül, oroszul, arabul és grúzul), nincs elrejtve a nemek közötti, nemzedéki és etnikai aspektus. Csongrádi, budapesti, hódmezővásárhelyi, felsőhegyi, Donji Rahić-i meg gunjei bejegyzéseket is találunk. Ebből adódóan imagológiai alapja is szükségszerű.

Tóth Erzsébet életkora tekintetében anyám lehetne. Emlékkönyvének borítótáblái között felismertem egy leánykát, Schumacher Gizellát (5). Harminc évvel később ő lesz majd kedvenc latin nyelvtanárnőm a zentai gimnáziumban, aki kedvenc professzorom, Fábri Géza felesége volt. Az ő kedves latin szállóigéje – az emlékkönyv műfaja előtti hódolat jeléül – a címe írásomnak. Az emlékkönyv alternatív, triviális, marginális jel-gyakorlata voltaképpen nem más, mint puha, fluid, kisokos, bölcselkedő női diskurzus. Úgy, ahogyan Gizella megszólította Erzsikét a háborús 1943. esztendőben: „Nosce te ipsam.”³ Azaz a delphoi Apolló Templom homlokzatának kövébe volt bevésve a régi, Thalésznek tulajdonított szállóige: „Homo nosce te ipsum!” („Ember, ismerd meg önmagad!”) A jövődöbeli latintanárnő vakmerően nőnemre váltotta az eredeti hímnemet!

Ennek az emlékkönyvnek a tér-idő körülményei igencsak „felnöttek”, ám a mi Lizánk mintha éppen ezt nem akarná észrevenni és elkönyvelni. A Brčkótól nyugatra fekvő Donji Rahić település, valamint a Zentától nyugatra levő Felsőhegy szimmetrikus toposzok, ahonnan a legtöbb bejegyzés ered. Ha rápillantunk

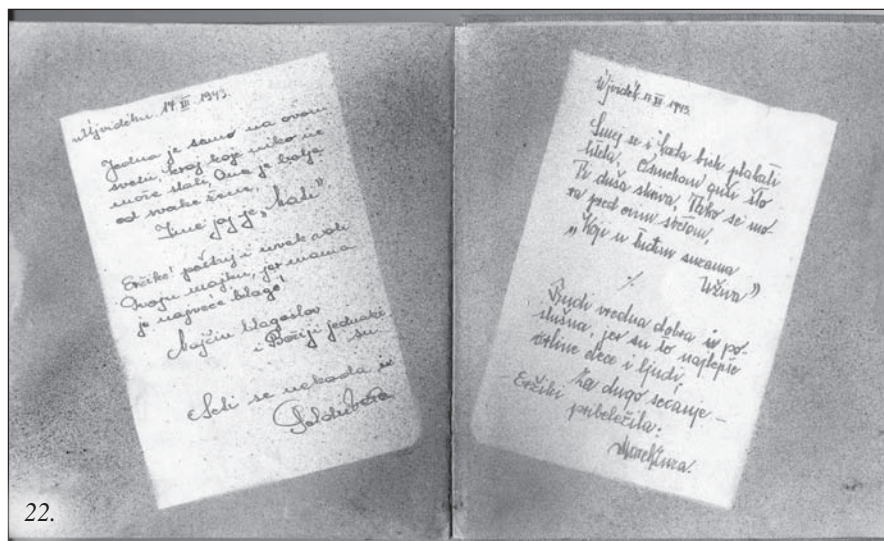
³ Itt a naplóíró írásmódjáról, azaz az ismert szállóige nőnemű átírásáról van szó.

az akkori hadi térképre, akkor szembeötlik az ifjúság és szerelem egy imaginárius birodalmának lepkealakú területe Horthy akkori Magyarország és Nedić Szerbiája között, amelyben nem emlegetik az offenzívákat, a hadosztályokat, a razziákat és a holokausztot. Benyomásunk szerint az emlékkönyv a történelemkivüliségben „szenved”, a realitás iránti infantilis vakságban (ez esetben a második világháborúról van szó), ám paradox módon a történelemfelettség is „ékíti” kamarajellegű, gyakran idézetgazdag eszkatológiával. Mintha az idézetek saját tekintélyükkel óvnák a szereplőket a kor minden esetlegességétől (7).

Ez az emlékkönyv a pacifizmusával mintha „meghazudtolná” a politikát és statisztikát, s a zsánerekonvenciók inerciája révén eljut az egyéni, intim igazságig, a szolidaritás értékes gesztusaihoz az örökkévalóság színe előtt. Nevezhetjük ezt az alanyiség protoművészi győzelmének a tárgyilagosság felett, amelyben a nagy idő felett a kis idő győzedelmeskedik, a képzeletbeli idill, a kíméletes bejegyzések, a kedves közhelyek, a hit, a szeretet és a remény mint csodaszer a sok rosszra. Az etikus parabola dominál reakcióként a kulturális (nemzeti, etnikai, állami, vallási) másság történelmi jelenségére (14).

Az általunk fellapozott emlékkönyv ambíciója, hogy kamara-„összegezésével” elnyomja „az udvarból” érkező romboló zajokat. A bizonytalan, szimbolikus válság (háború, száműzetés) közepette az emlékkönyv szereplői *igent* mondanak a dolgok számtalanszor meghirdetett rendjének, leküzdve a veszteség vagy diadalitasság luciditását, de nem adva fel a nemzeti öntudatot. Ez közvetett módon valami lényegest mond el az emberről. Noha szakadoznak a korábbi kapcsolatok, s új ismeretségek kötődnek, az emlékkönyv a történelmi szenvedélyek kijózanítója marad, a műveltség stabilitásának tárolója. Ezeknek a fiatal

22.

„társszerzőknek” a legszebb módon sikerül cáfolniuk a felnőtteket, s antropológiai szempontból releváns hidakat kiépíteniük a veszélyekkel, kiábrándulásokkal, sőt kataklizmákkal teli világ közepette.⁴

Ez is, mint minden másik régi emlékkönyv, a füzet és a könyv mezsgyéjén álló műalkotás, amelyet a kézirat, a piktúra, a trükk-együttes szinkronizmusa jellemez, valamint a grafológiai találékonyság legitimitása (22).

A grafikai tényszerűséghez nem illik a tipográfiai átírat, hanem éppen a reprodukció. A szociálisan elfoglalt terület e kamara-megjelölése a jelképesség szintjén veszi fel a versenyt a terület valós elfoglalásával, a határok valós elmozdításával, a történelem színpadán megmutatkozó új szereplők jelentkezésével.

A vizsgált kötetben vannak részletek, amikor felgyorsulnak a leírások, s amikor az írásjelek a beszédet, az időt kergetik. Az írás történéseinek, folyamának vagyunk a tanúi. Ez a „termelés ténye” (nem pedig a terméké), emberi mozdulat saját antropológiai szélességében, amikor is „a betűk saját kézi, operatív és testi természetüket mutatják” (BAPT 2010: 71). Talán éppen a grafikai átlátszatlanság, olvashatatlanság e levél igazsága? Éppen ezzel szembesülünk az

⁴ Ebben az emlékkönyvben nincsenek meg nem érdemelt, véletlenszerű vagy ne adj Isten, erőszakos bejegyzések kéretlen bitorlók vagy mások intimitását sértő személyek részéről. Ez ellenkező az emlékkönyvek poétikájával, amelyek másféle nyilvánossággal számolnak. Ezért remélni szeretnénk, hogy minket, mint ezen autentikus kollektív műalkotás örözlőit és olvasóit/elemezőit, felment őszinte tiszteletünk, csodálatunk és az előtte való mély hódolatunk. Mindenképpen jobban szeretjük volna, ha a hiteles barátságok e kicsiny kódexét Tóth Erzsébet önként adta volna kezünkbe.

emlékkönyv azon részében, amelyet *társas lapnak* neveznek. Ez a mintája Erzsébet személyiségének, népszerűségének fokmérője.

Ha elfogadjuk Barthes álláspontját, hogy a levél titkaiba kétféle típusú behatolás lehetséges – az egyik, amely a nyugati szkriptorokra jellemző, a másik pedig, amely a keleti kalligráfusok sajátossága –, akkor az emlékkönyv kézírata mindkét típust magában foglalja: a tollal való szövegbevezést („a kaparó kéz”) és az ecsettel megrajzolt betűket („a simogató kéz”) (29).

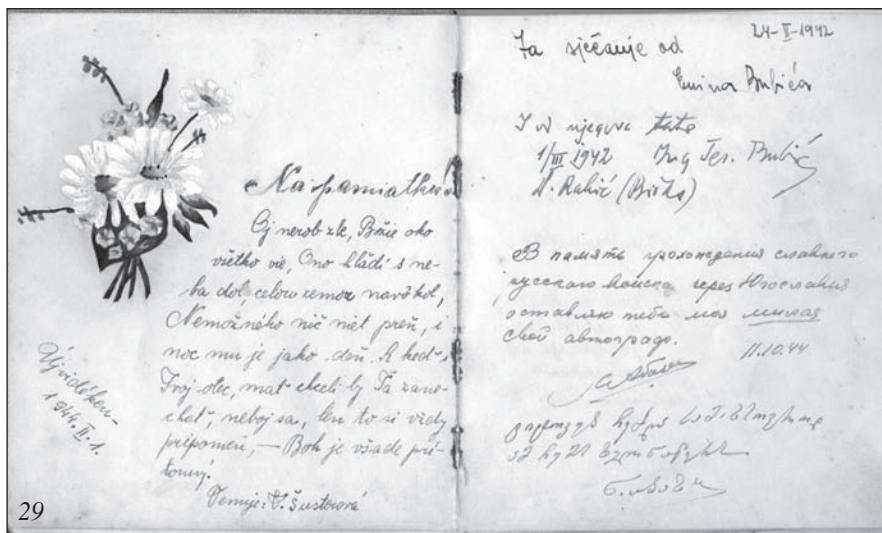
Valamennyi barát – a bizalmas régiek, akárcsak az újak is – szabály szerint, imagológiai szempontból érdekeltek, hogy saját belépésükkel serkentsék a kulturológiai ozmózist. Eközben egyik sem mond le arról, hogy saját kultúrájának, környezetének, értékrendszerének képviselője legyen, amelyet – szabály szerint – példaértékűnek hirdet.

Az emlékkönyvi bejegyzés írója kész arra, hogy hipotetikus életet éljen, hogy más és másmilyen legyen, bemutatva *saját* kultúrája lehetőségeinek esszenciáját. Egy ilyen lehetséges világ képének a felvillantásában az interferencia elve érhető tetten, nem pedig a differenciációé, amikor is egy kultúra jelképes jelentése áttérjed egy másik kultúra területére. M. Epstein ezen eredeti kulturális identitások diffúzióját *transzkultúrának* nevezi (ez az az állapot, amikor az egyén virtuálisan számos kultúrához tartozik, s amely megszabadítja az embert a jelképes függőségtől, s eredeti kultúrájának feltételezéseitől) (ЭПШТЕЙН 2001: 243). Ezen emlékkönyv több szereplője így módon tudja átlépni a multikulturalitás határait, s így kerül egy új, transzkulturális konceptuális mezőbe mint lehetséges világba. Számunkra ebben az emlékkönyvben jelentősek a kulturális korlátok ellenére kialakított közelség jelei. Az odesszai leány címe immár fél évszázada elválaszthatatlan része ennek az emlékkönyvnek. Az emlékkönyv műfaja szempontjából kevésbé fontos, hogy arra a címre küldték-e levelet, s hogy folytatódott-e a barátság. De az lehetőségessé vált. Ez pedig mindennél fontosabb.

A bölcsesség (amely gyakran önmaga által meghirdetett), a hatásosság (amely gyakran csak kísérlet) és a szívélyesség (amely elvszerű, formulaszerű) alkotják a három színt az emlékkönyvek zászlaján. A kebelbarátok többféleségének és ellentétes nézeteinek ellenére, amit az elbeszélés hideg-meleg hangsúlyai érzékeltetnek, a barátság sztereotípiái nem kérdőjeleződnek meg. Az emlékkönyv a koegzisztálás helye, s nem a dominanciáé. Bármennyire is véletlenszerűen és esetlegesen, de a bizalmasság kialakult, még hozzá örök időkre. Valamennyi emlékkönyvnek megvan a saját magán-világegyeteme s az egyedi, közvetlen izgalma.

Az emlékkönyvek világa – különösképpen, ha a bejegyzések sora megszakad – az emlékek találkozhelye, örökéggő kályha. „Az elmúlt évek során” rituális jelenlétéről van szó, amely tulajdonképpen rituális távollét...

NÉMETH Ferenc fordítása

IRODALOM

- БАРТ, Ролан 2010. *Варијације о писму. = Задовољство у тексту*. Београд
- BERLEANT, Arnold 1964. *The Sensuous and the Sensual in Aesthetics. = Journal of Easthetics and Art Criticism*, No. 23
- GENETT, Gerard 1998. *Umetničko delo, estetske relacije*. Novi Sad
- GORDIĆ-PETKOVIĆ, V. 2007. *Na ženskom kontinentu*. Novi Sad
- GORDIĆ-PETKOVIĆ, V. 2010 *Mistika i mehanika*. Beograd
- MONTAGU, Ashley 1986. *Touching. The Human Significance of the Skin*. New York
- СОЛА, Карло 2010. *Танани инструмент. = Задовољство у тексту*. Београд
- SKARPETA, Gi 2003. *Povratak baroka*. Novi Sad
- VULF, V. 2009. *Sopstvena soba*. Beograd
- ЭПШТЕЙН, М. Н. 2001. *Философия возможного*. Санкт-Петербург

Poetic of a Memory Book

A (girls') memory book – as a unique polygenetic manuscript – is a valuable document of human and intercultural relations. In the memory book of Tóth Erzsébet from Zenta-Felsőhegy, there are notes entered for a decade (1942–1956), in her birthplace as well as in her high-school years when she lived in a priory in Novi Sad. There are also entries dating from her emigrant years spent in Bosnia – presumably with her mother.

The memory book is primarily characterized by the feminine radiance of its owner, and – in the sense of the genre characteristics – places of declarations

of friendship and love. The hundreds of notes written in over ten languages unequivocally show the features of gender, generational and ethnical affiliation. Therefore, their imagery is beyond doubt.

The memory book renders a specific quasi-historical ‘picture’ (it naively presents the current reality, the Second World War), and at the same time it has strong eschatological connections. Due to her pacifist views, the political and statistic facts slip off the grounds of reality, the subjective viewpoint overcomes the objective one.

As opposed to other traditional forms of written communication (greetings, congratulations, condolences) the memory book’s clichés are not rigid, and they enable the composition of personal messages. The memory book is a storeroom of cultural ‘diversity’ opposing national, gender and generational myths and stereotypes.

Keywords: memory book, genre, imagology, national/gender/generation myths

Beérkezés időpontja: 2013. 03. 31.

Közlésre elfogadva: 2013. 04. 04.